

ve diğer kişilere gönderilmiş risâlelerdir. Yine Feth'e nisbet edilen, ancak günümüze intikal etmeyen *Bidâyetü'l-meâsin* ve *ğâyetü'l-muâsin* adlı bir eserden ve ona ait şiir parçalarından da bahsedilmektedir (*Eİ²*, II, 838).

BİBLİYOGRAFYA :

İmâdüddin el-İsfahânî, *Harîdetü'l-kaşr* (nşr. A. Desûkî — A. Abdülazîm), Kahire 1969, IV/2, s. 610-624; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba'*, XVI, 186-192; İbn Dihye, *el-Mu'trib* (nşr. İbrâhîm el-Ebyârî v.dğr.), Kahire 1954, s. 25, 188-189; İbnü'l-Abbâr, *Mu'cem* (nşr. Codera), Madrid 1898, nr. 285; a.mlf., *el-Hulletü's-siyerâ* (nşr. Hüseyin Münis), Kahire 1963, II, 248; İbn Saîd el-Mağribî, *el-Muğrib*, I, 254; İbn Halikân, *Vefeyât* (Abdülhamîd), II, 407; İbnü'l-Hatîb, *el-İhâta*, III, 525; IV, 248-249; Makkarî, *Nefhu't-tib*, II, 245-246; VII, 24-34, 61; *Keşfü'z-zunûn*, II, 1354; P. Boigues, *Ensayo bibliografico*, Madrid 1899, nr. 162; Cl. Huart, *Littérature arabe*, Paris 1902, s. 203; *Hediyetü'l-ârifîn*, I, 814; Brockelmann, *GAL Suppl.*, I, 579; Ziriklî, *el-A'âm* (Fethullah), V, 134; İhsan Abbas, *Târîhü'l-edebî'l-Endelûsî*, Beyrut 1985, s. 314-316; Celia del Moral Molina, "Diferentes versiones acerca de la vida y la muerte de al-Fath İbn Jâqân", *Homenaje al Prof. Jacinto Bosch Vilá*, Granada 1991, II, 781-793; Hüseyin Yûsuf Hur-yûs, "el-Feth b. Hâkân ve Kitâbü'l-Kalâ'id", *el-Mevrid*, IX/3, Bağdad 1980, s. 63-72; Hudâ Şevket Behnâm, "Kitâbü Matma'ih'l-enfûs ve mesra'ih't-te'ennûs fî mülehi ehli'l-Endelûs", a.e., XI/1 (1982), s. 135-149; XI/3 (1982), s. 105-134; H. Nemah, "Andalusian Maqâmât", *Journal of the Arabic Literature*, V, Leiden 1974, s. 86-87; Ali Edhem, "Kalâ'idü'l-ıkyân li'l-Feth b. Hâkân", *Tî*, VI, 180-193; Moh. Ben Che-neb, "Feth", *İA*, IV, 576-577; a.mlf. — [Ch. Pel-lat], "al-Fath", *Eİ²* (İng.), II, 838.

MEHMET ÖZDEMİR

FETH el-MEVSİLİ el-KEBİR

(فتح الموصلى الكبير)

Ebû Muhammed Feth b. Muhammed

b. Vişâh (el-Veşşâh) el-Ezdî

el-Mevsilî el-Kebîr

(ö. 170/786 [?])

İlk dönem zâhid ve sûfilerinden.

Musul'da yaşayan, aynı adla tanınan ve muhtemelen aralarında hoca-öğrenci ilişkisi bulunan iki sûfiden büyük olanıdır. İlk devirlerin yazılı ve sözlü rivayetlerini esas alan sonraki müelliflerin gereken dikkati göstermemeleri, bu iki çağdaş sûfi hakkındaki bilgilerin birbirine karışmasına yol açmıştır. Bazı eserler (meselâ bk. Ebû Nuaym, VIII, 294), Basralı hadis râvilerinden Muhammed b. Abdurrahman et-Tufâvî'nin (ö. 187/803) bir rivayetine dayanarak Feth es-Sagîr'in (ö. 220/835) Arap eşrafından zâhid bir kişi olduğunu kaydeder. Kaynaklarda

kabile nisbesi zikredilmeyen bu zatın köle asıllı olduğu da belirtilmiştir (İbnü'n-Nedîm, s. 277). Ancak Tufâvî'nin Feth es-Sagîr'den otuz üç yıl önce vefat ettiği göz önüne alındığında onun Arap eşrafından olduğunu söylediği zâhidin Feth el-Kebîr olduğu anlaşılar.

Başka bir karışıklık da Feth es-Sagîr'in hayat hikâyesi anlatılırken Muâfâ b. İmrân'dan (ö. 185/801) gelen rivayette görülür. Muâfâ'ya Feth el-Mevsilî'nin ilim (diğer bir kayda göre amel) yönünden önemli olup olmadığı sorulduğunda, "Dünyadan el etek çekmiş olması ilim (veya amel) olarak ona yeter" diye cevap vermişti (Attâr, s. 375; Şa'rânî, I, 80). Halbuki Muâfâ'ya bu soru, kendisinden otuz altı yıl sonra vefat eden Feth es-Sagîr için değil, on dört yıl önce vefat eden Feth el-Kebîr için sorulmuştu. Çünkü rivayet ettiği hadisler *Kütüb-i Sitte*'ye alınan ve güvenilir bir hadis âlimi olan Muâfâ (İbn Hacer, X, 199-200) Feth el-Kebîr'in akranı idi. Feth el-Kebîr'le ilgili birçok husus muhtemelen Muâfâ tarafından rivayet edilmiştir. Bu durumda onun Feth el-Kebîr'in yakın dostu ve öğrencisi olduğu söylenebilir.

Hakkında netleşen bilgilere göre Feth el-Kebîr, fetihlerden sonra Irak'a yerleşen Güneyli (Yemânî) Araplar'ın Ezd kabilesi eşrafından bir zâhiddi. İbn Abbas'ın öğrencisi Atâ b. Ebû Rebâh'tan (ö. 114/732) hadis rivayet etmiş, kendisinden de Tufâvî, Muâfâ, Afîf b. Müslim gibi âlimler rivayette bulunmuşlardır. Genellikle güvenilir bir râvi olarak kabul edildiği halde kendini daha çok zühde verip hadis rivayetiyle fazla meşgul olmadığı için bu konuda ona müracaat edilmemiştir (Sem'ânî, I, 120; Zehebî, VII, 349). Feth el-Mevsilî'nin 165'te (781) vefat ettiğine dair bir rivayet varsa da (İbnü'l-Esir, VI, 68) 170'te (786) öldüğünü bildiren rivayet (Hatîb, XII, 383) daha doğru olmalıdır.

Ferîdüddin Attâr, Feth el-Mevsilî'nin takvâ ve mücâhedeye son derece önem veren mahzun bir kişiliğe sahip bulunduğunu, gösterişten kaçındığını, fakir ve âbid bir kişi olduğu halde zengin bir tüccarmış gibi yanında bir deste anahar taşıdığını kaydeder (*Tezkiretül-evli-yâ*, s. 375). "Allah'a itaat eden balıkları avlayıp O'na isyan edenlere yedirmek anlamsızdır" diyerek balıkçılık mesleğini terketmişti. Öğrencisi Muâfâ, "Feth el-Mevsilî'den daha akıllı birini görmedim" sözünü onun dünyadan el etek çekmesini akıllı oluşuna bağlamıştır (Hatîb, XII, 383). Halk arasına fazla karışmayan,

gıda, giyim, konuşma ve uyuma hususlarında en azla yetinen Feth, bazan yoksul ve muhtaç bir halde kalmasını Allah'ın büyük bir lutfu olarak görür, "Allah katında makbul olan ne iş yaptım da bu ihsanına nâil oldum" derdi (Münâvî, I, 151). Ona göre zenginlerin fakirlere karşı alçak gönüllü davranması güzeldir, ancak Hakk'a bel bağlayan fakirlerin zenginlere karşı gururlu davranması daha hoştur (Attâr, s. 375). Hızır'la görüştüğü söylenen, daha başka kerâmetleri de nakledilen Feth ilmi, hikmeti ve meşâyihin sözlerini kalbin gıdası olarak görür, gönül zikrinin ilâhî bir neşenin meydana gelmesine vesile olacağını söylerdi (a.g.e., s. 376).

Feth el-Kebîr'in zühhd anlayışı, başkasına muhtaç olmadan kendi el emeğiyle haysiyetli bir şekilde yaşamayı esas alır. Dicle nehri kenarında balık avlayarak, taş ocaklarında çalışarak ve tuğla pişirerek elde ettiği kazançla ailesini geçindirmeye gayret etmesi, Musul valisinin gönderdiği yüklü ihsanların çok azını alarak geri kalanını iade etmesi onun zühhd anlayışını göstermesi bakımından önemlidir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hibbân, *es-Şikâat*, VII, 322; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1377, s. 274, 277; Ebû Nuaym, *Hiyle*, VIII, 292, 294; Hatîb, *Târîhu Bağdad*, XII, 383; Sem'ânî, *el-Ensâb* (Bârûdî), I, 120; IV, 68-69; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-safve*, IV, 181-183, 184, 187; Attâr, *Tezkiretül-evli-yâ* (trc. Süleyman Uludağ), İstanbul 1985, s. 375, 376; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 68; Zehebî, *A'âmü'n-nübe-lâ*, VII, 349; İbnü'l-Mülakun, *Tabakâtü'l-evli-yâ*, s. 276-277; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 199-200; Şa'rânî, *et-Tabakât*, I, 80; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 151; Kehhâle, *Mu'cemü kabâ'ilü'l-Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 15-18; a.mlf., *Mu'cemü'l-mu'ellifîn*, XII, 303.

MUSTAFA BİLGİN

FETH el-MEVSİLİ es-SAGİR

(فتح الموصلى الصغير)

Ebû Nasr Feth b. Saîd el-Kârî

el-Mevsilî es-Sagîr

(ö. 220/835)

İlk dönem zâhid ve sûfilerinden.

Musul civarında Dicle nehrine yakın bir köy olan Kâr'da doğdu (Yâkût, IV, 428). Musul ve Bağdat'ta öğrenim gördü. Bağdat'a sık sık yaptığı ziyaretler dışında hayatını Musul'da geçirdi. Çok defa Feth el-Mevsilî el-Kebîr ile karıştırılan (bk. FETH el-MEVSİLİ el-KEBİR) Feth es-Sagîr'in hayatı hakkında kaynaklarda verilen bilgiler sınırlıdır. İsâ b. Yûnus'tan hadis

okuduğu, Bişr el-Hâfi ile birlikte iken bu zattan dinlediği bir hadisi kontrol etmek için Bağdat'a Bişr'i ziyarete gittiği bildirilmesine göre (Ebû Nuaym, VIII, 294) hadis ilmiyle ilgilenmesi olmalıdır. Fakat bu hadisin *Kütüb-i Sitte*'de başka senetlerle rivayet edilmiş olması (meselâ bk. Buhârî, "Cüsül", 28; Müslim, "Hayız", 87, 88), ayrıca hadis râvilerine dair kaynaklarda onun adına rastlanmaması kendisinin hadis sahasında önemli bir isim olmadığını göstermektedir. Ancak kaynaklar Feth'in tasavvufta önemli bir yeri bulunduğu hususunda görüş birliği içindedir. İbnü'l-Esir onun şöhretinin doğuya ve batıya yayıldığını (*el-Lübâb*, III, 74), Hatîb el-Bağdâdî de Musul'un tanınmış şeyhlerinden biri olduğunu kaydeder (*Târîhu Bağdâd*, XII, 382). Feth es-Sagîr ünlü bir zâhid ve sûfî olduğu halde şeyhleri ve müridleri hakkında bilgi yoktur. Sohbetlerinde bulunduğu *abdal** mertebesine ulaşmış otuz şeyhin kendisine inzivaya çekilmesini ve gıdasını en aza indirmesini tavsiye ettiklerine (Attâr, s. 377) bakılırsa birçok şeyhten istifade ettiği söylenebilir. Onun gibi Musullu olan çağdaşı Feth el-Kebîr ile Muâfâ b. İmrân'dan faydalanmış olması da muhtemeldir. Feth es-Sagîr Musul'da vefat etti (Hatîb, XII, 383).

- Kaynaklarda Bişr el-Hâfi ve Serî es-Sakatî ile yakın ilişki içinde olduğu bildirilen Feth es-Sagîr'in Ebû Gassân adında bir müridi bulunduğu ve bu kişinin hristiyan iken onun himmetiyle müslüman olduğu kaydedilir (İbnü'l-Cevzî, IV, 187).

İbadete ve nefis mücâhedesine çok önem veren Feth es-Sagîr insanları zühde, fakr ve tevekküle çağırır, rızık konusunda Allah'a güvenmelerini, maddî menfaat peşinde koşmamalarını, nefislerine esir, hırslarına mağlûp olmamalarını öğütlerdi. Bundan dolayı Hâce Abdullah Herevî onu tevekkül ehlinin önderi olarak göstermiştir (*Tabakât*, s. 81-82). Feth'in tanımına göre havassın tevekkülü tam bir ilticadır. Bu anlamda tevekkül Allah için, Allah dışındaki her şeyden sıyrılıp sadece Allah'a sığınmak demektir. Dünyaya ait bütün gönül bağlarını koparan insan Hz. Süleyman'ın mülküne de sahip olsa yine gerçek mütevekkildir. Mârifet sahibi olan bir sâlik konuştuğunda Hak'tan bahseder, yaptığı işi Hak için yapar, isteğini Hakk'a arzeder (Attâr, s. 377). Muhabbet konusu üzerinde de duran Feth'e göre gönül gözüyle sürekli olarak sevgilisine bakan onunla neşelenir,

sevgisini kendi arzusuna tercih eden onun tarafından da sevilir; onu özleyen, ondan başkasında gözü olmayan ve ondan korkan kişi ilâhî güzelliği temaşa mertebesine ulaşır (Münâvî, I, 151).

Feth'in ibadetle başlayan, zühd, takvâ, nefis mücâhedesine devam eden tasavvuf anlayışı sonuçta mârifet ve muhabbet noktasına ulaşmakta, bir an önce kurban olup Hakk'a erme özlümlü şeklinde tezahür etmektedir. Kaynaklar onun bazı kerâmetlerini de nakleder.

BİBLİYOGRAFYA :

Buhârî, "Cüsül", 28; Müslim, "Hayız", 87, 88; Serrâc, *el-Lüma*, s. 244, 265; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1377, s. 277; Ebû Nuaym, *Hilye*, VIII, 292-294; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, XII, 381-383; Kuşeyrî, *er-Risâle* (Uludağ), İstanbul 1978, s. 311, 494-495, 531; Herevî, *Tabakât*, s. 81-82; İbnü'l-Cevzî, *Şifâtü's-sâfiye*, IV, 183-189; Attâr, *Tezkiretül-evliyâ* (trc. Süleyman Ulu-dağ), İstanbul 1985, s. 375-377; Yâkût, *Mu'cemü'l-büldân*, IV, 428; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, VI, 454-455; a.mlf., *el-Lübâb*, Beyrut 1400/1980, III, 74; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, VII, 349-350; İbnü'l-Mülâkkin, *Tabakâtü'l-evliyâ*, s. 276-279; İbn Tağrîberdî, *en-Nücümü'z-zâhire* (Popper), II, 235; Sa'rânî, *et-Tabakât*, I, 80; Lâ-mîf, *Nefehât Tercümesi*, s. 101; Münâvî, *el-Kevâkib*, I, 151; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ*, II, 437-438.

MUSTAFA BİLGİN

FETH SÜRESİ

(سورة الفتح)

Kur'an-ı Kerim'in
kırk sekizinci sûresi.

Hudeybiye Antlaşması'nın hemen ardından, Hz. Peygamber ve ashâbı Medine'ye dönerken yolda nâzil olmuştur (Buhârî, "Tefsîr", 48/1, 5; "Fezâ'ilü'l-Kur'ân", 12; Tirmizî, "Tefsîr", 48/1, 2). Âyet sayısı yirmi dokuz olup *fâsıla**sı elif (ا) harfidir. İsmi ilk âyetten geçen "feth" kelimesinden alır. Burada "fethan mübînen" (apaçık bir feth, büyük feth) terkinde yer alan kelime sûre içinde "fethan karîben" (yakın feth) şekliyle iki yerde daha geçmekte (âyet 18, 27) ve bunun Mekke'nin fethedileceğine dair bir işaret olduğu kabul edilmektedir. Feth masdar olarak "açmak, hüküm vermek, yardım etmek" mânalarına geldiği gibi isim olarak "zafer, yardım" anlamına da gelir.

Gördüğü bir rüya üzerine hicretin 6. yılı Zilkade ayında (Mart - Nisan 628) yaklaşık 1500 sahâbî ile birlikte umre için Medine'den Mekke'ye doğru yola çıkan Hz. Peygamber, Mekkeli müşriklerin ne pahasına olursa olsun bu ziyarete engel olacaklarının anlaşılması, hatta müslü-

manların umre ibadetinden başka bir amaçlarının bulunmadığını bildirmek üzere elçi olarak gönderilen Hz. Osman'ın öldürüldüğü şeklinde yanlış bir haberin gelmesi üzerine kanlarının son damlasına kadar savaşacaklarına dair ashap-tan biat aldı (bk. BEY'ATÜRRİDVÂN). Daha sonra devam eden müzakereler neticesinde Hz. Peygamber'le Mekkeliler arasında Hudeybiye Antlaşması imzalandı. Müslümanların siyasî varlığını kabul eden ve on yıl gibi uzun bir zaman savaş yapılmayacağı için İslâmiyet'i yaymaya imkân sağlayan bu antlaşma, önemini kavrayamayan bazı müslümanlarca mağlûbiyet gibi telakki edilmiştir (bk. HÜDEYBİYE ANTLAŞMASI). İşte bu olayların ardından müslümanların Medine'ye dönüşü sırasında Feth sûresi nâzil oldu.

Feth sûresi, İslâmiyet'in bir devlet müessesesine ve askerî güce sahip bulunduğu Medine döneminin ikinci yarısında nâzil olmuştur. 6. (628) yılı kadar müslümanlarla Mekke müşrikleri arasında Bedir, Uhud, Hendek gibi önemli savaşlar olmuş, Medine çevresindeki yahudilerin ihaneti ortaya çıkmış, müslüman toplum içindeki münafıkların varlığı bilinmiş, İslâmiyet bedevîler dahil Arabistan yarımadasının hemen hemen bütün sakinlerine sesini duyurmuştu. Bununla birlikte son ilâhî dinin bu yarımada-daki stratejik durumu nezaketini hâlâ koruyordu. Onun, hâkimiyetini tam anlamıyla kurabilmesi için yarımada'nın dinî, iktisadî ve kültürel merkezi sayılan Mekke'nin fethedilmesi gerekiyordu. Feth sûresi bütünüyle, gerçekleşmesi yaklaşan bu zaferi müjdelemekte, bunun ilk denemesi sayılan ve siyasî açıdan önemli avantajlar sağlayan umre yolculuğu ile Hudeybiye Antlaşması'nın müslümanlar, münafıklar, bedevî Araplar ve müşrikler açısından doğurduğu sonuçları dile getirmektedir.

Feth sûresi, Hz. Peygamber'e Allah tarafından açık bir fethin ihsan edildiğini bildiren âyetle başlar. Müfessirlerin çoğunluğu bu âyetteki "feth-i mübîn"i Hudeybiye Antlaşması ile tefsir ederken bazıları Hz. Peygamber'e verilen nübüvvet ve İslâmiyet, Asr-ı saâdet'teki bütün fetihler, gerçekleşecek olan Hayber veya Mekke'nin fethi gibi önemli gördükleri hususlarla da tefsir etmişlerdir. Bunu takip eden âyetten feth-i mübîn, Resûl-i Ekrem'in geçmiş ve gelecek bütün günahlarının bağışlanması sonucunu doğuracağı ifade edilmektedir ki mü-